

مفاخر میراث فرهنگی ایران ۶ رایت منصور
جشن نامه دکتر سید منصور سید سجادی

به کوشش شاهین آریامنش

به نام خداوند جان آفرین

مفاخر میراث فرهنگی ایران (۶)
رایت منصور
جشن نامهٔ دکتر سید منصور سید سجادی

به کوشش
دکتر شاهین آریامنش

۱۴۰۱

سرشناسه	: آریامنش، شاهین، ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: رایت منصور: جشن نامه دکتر سیدمنصور سیدسجادی / به کوشش شاهین آریامنش؛ [برای] مرکز معرفی فرهنگی.
مشخصات نشر	: تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری	: ۴۸۲ ص:، مصور، جدول.
شابک	: 978-622-5684-12-6
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
عنوان دیگر	: جشن نامه دکتر سیدمنصور سیدسجادی.
موضوع	: سیدسجادی، سیدمنصور، ۱۳۲۷ - - یادنامه‌ها
موضوع	: سیدسجادی، سیدمنصور، ۱۳۲۷ -
موضوع	: باستان‌شناسان - - ایران - - مرگ‌شناسانه
Archaeologists -- Iran -- Biography	
باستان‌شناسی -- مقاله‌ها و خطابه‌ها	
Archaeology -- Addresses, essays, lectures	
شناسه افزوده	: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری. مرکز معرفی فرهنگی
شناسه افزوده	: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
شناسه افزوده	: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
Tourism & Research Institute of Cultural Heritage	
رده بندی کنگره	: CC1۱۵
رده بندی دیویی	: ۱۰۹۲/۹۳۰
شماره کتاب‌شناسی ملی	: ۸۷۷۸۲۶۴
اطلاعات رکورد کتاب‌شناسی	: فیبا

مرکز معرفی فرهنگی و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن

رایت منصور

مفاخر میراث فرهنگی ایران (۶)، رایت منصور، جشن نامه دکتر سیدمنصور سیدسجادی

به کوشش: شاهین آریامنش

عکس جلد: مدیا رحمانی

چاپ و صحافی: نقش

شمارگان: ۱۱۰۰ نسخه

چاپ اول: ۱۴۰۱

قیمت: ۱۸۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۵۶۸۴-۱۲-۶

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

تمام حقوق برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان امام خمینی، ابتدای خیابان سی تیر، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

تلفن: ۶۰-۶۶۷۳۶۴۵۲-۲۱ دورنگار: ۲۱-۶۶۷۳۶۷۸۸

تارنما: www.richt.ir رایانامه: cep@richt.ir

فروشگاه الکترونیکی کتاب: www.richtbook.ir

فهرست

- پیشگفتار ۷
- رایت منصور | شاهین آریامنش ۹
- آثار پژوهشی دکتر سید منصور سید سجادی ۱۱
- آثار باستانی دروازه آسیا (گزارش مقدماتی بررسی باستان‌شناختی شهرستان قصر شیرین) | علی هژبری ۴۳
- نگرشی بر گذر استقرار عشایر کوچ‌نشین دشت سرگچینه | مریم فتاحی پور و میثم گردی ۶۳
- عوامل مؤثر در شکل‌گیری و فروپاشی تمدن‌ها در سیستان | رضا مهرآفرین ۸۳
- شهرسوخته و نقش آن در شکل‌گیری فرهنگ بلخی-مروی | فرشید ایروانی قدیم و حامد طهماسبی زاوه ۱۰۱
- مطالعه تغییر و تحولات آداب و رسوم شهرسوخته براساس سنت تدفین | زهرا رجیبون ۱۱۳
- تفکیک جنسیتی کارگران دوه‌آغازیلامی در اواخر هزاره چهارم پیش از میلاد در ایران | روح‌الله یوسفی زشک، مرتضی حصارى، سعید باقى‌زاده و دنیا اعتمادى‌فر ۱۲۹
- مروری کلی بر ظرف پیکرک‌های گاو شهرسوخته | سعید پارسائیان ۱۴۷
- سیموروم، لولوبوم و گوتیوم؛ سرنخی جدید از حضور فرمانروایی بین‌النهرینی در پیرامون کوه بمو، ازگله-کرمانشاه | سجاد علی‌بیگی، شهرام علی‌یاری، جان مک‌گینیس و ناصر امینی‌خواه ۱۶۱
- پژوهشی بر پیکره‌های کامل دوران آشور نو | ایرج رضائی ۱۸۱

تاریخ‌گذاری سنگ‌نگاره‌های سراوان (جنوب شرق ایران) بر پایه شواهد باستان‌شناختی | حسین مرادی، مجتبی سلطانی و حسین سرحدی دادیان
۲۱۳

قبری از لور بالاجوق، ارومیه | بهروز خان‌محمدی و علی صدرائی
۲۳۵

بررسی آثار معماری نویافته در دامنه تپه زیویه؛ کردستان آیا بنای خشتی زیویه یک مجموعه بزرگ‌تر است؟ | سیروان محمدی قصریان و علی هژبری
۲۴۹

جایگاه الهه‌های اورارتویی در فرهنگ اورارتوها | مریم دارا
۲۶۵

آتشکده ساسانی کلگه چرداول ایلام | علی نوراللهی
۲۸۳

نظر برخی از باستان‌شناسان و محققان درباره دخمه‌گذاری به شیوه عرضه‌داشت در مقابل لاشخورها مهدی رهبر
۳۴۱

یادداشت‌هایی درباره شرق ایران در دوره پس از هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان: ارزیابی جدید و اولیه درباره کاوش‌های ایزمئو در قلعه تپه و قلعه سام در سیستان | جولینو مارسکا، ترجمه آزاده آزادی‌نژاد
۳۷۳

بازخوانی جغرافیای تاریخی و رویکرد مذهبی علویان زیدی تبرستان با استناد به منابع سکه‌شناسی مجید حاجی‌تبار
۳۸۳

کاروانسرای نویافته جمال‌آباد ارومیه و بازبینی مسیر جاده ابریشم در آذربایجان غربی | بهروز خان‌محمدی و علی صدرائی
۴۰۷

گزارش فصل سوم کاوش باستان‌شناختی محوطه کهنک شهرستان سریشه | محمد فرجامی و علی اصغر محمودی‌نسب
۴۲۵

واکاوی کتیبه نویافته مسجد کرمانی (مجموعه آرامگاهی شیخ احمد جام) | فرامرز صابرمقدم
۴۴۵

گزارش فصل سوم کاوش باستان‌شناختی محوطه کهنک شهرستان سریشه

محمد فرجامی*، علی اصغر محمودی نسب**

*دانشجوی دکتری باستان‌شناسی، کارشناس اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خراسان جنوبی دانشجوی

**دکتری باستان‌شناسی دانشگاه مازنداران

چکیده

محوطه کهنک یکی محوطه‌های اسلامی شهرستان سریشه واقع در استان خراسان جنوبی است. شهرستان سریشه به‌عنوان حلقه ارتباطی میان دو منطقه مهم جغرافیایی و ناحیه فرهنگی خراسان و سیستان به حساب می‌آید و به دلیل ارتباطات فرهنگی در دوره‌های مختلف تاریخی نیز اثرات خود را بر منطقه سریشه گذاشته است، ولی به دلیل ضعف الگوهای زیست‌محیطی و محدودیت‌های اقلیمی در این منطقه، خصوصاً کمبود منابع آبی و همچنین خاک مناسب که دو شاخصه کشاورزی محسوب می‌شود؛ باعث عدم شکل‌گیری محوطه‌ها و سکونتگاه‌های پرجمعیت و وسیع شده است. محوطه کهنک با توجه به داده‌های سطحی و کاوش‌های صورت‌گرفته متعلق به یک دوره زمانی از قرن‌های سه و چهار هجری تا دوره تیموری تعلق دارد. پژوهش حاضر که فصل سوم کاوش باستان‌شناسی این محوطه را دربر می‌گیرد، از نوع تحقیقات توصیفی و تحلیلی و با رویکرد تاریخی و فرهنگی بوده و جمع‌آوری یافته‌های آن نیز طریق مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای انجام شده است. هدف اصلی از کاوش محوطه کهنک در این فصل خواناسازی معماری قلعه کهنک است که در پایان کاوش، علاوه بر شناسایی قسمتی از برج قلعه و فضاها وابسته به آن داده‌های فرهنگی شاخصی

از جمله سفال، عاج، فلز، سنگ، مهره‌های سفالی و ... نیز به دست آمد. هرچند بعضی از داده‌ها مربوط به قرون اولیه است فضاهای معماری و اشیاء منقول بیشتر مربوط به قرون میانه اسلامی است.

واژه‌های کلیدی: کاوش باستان‌شناسی، سلجوقی، ایلخانی، سربیشه، کهنک.

مقدمه

محوطه کهنک از جمله محوطه‌های دوره اسلامی در استان خراسان جنوبی، شهرستان سربیشه و به فاصله‌ی سه کیلومتری جنوب شرقی شهر سربیشه و در نزدیک روستایی به همین نام قرار دارد. این محوطه در سال ۱۳۸۱ به ثبت ملی می‌رسد (نصرآبادی، ۱۳۸۱) و نخستین بار در سال ۱۳۸۵ توسط علیرضا نصرآبادی تعیین حریم شد (نصرآبادی، ۱۳۸۵). محوطه کهنک به‌عنوان سایتی برای فعالیت و کاوش کارآموزی دانشجویان باستان‌شناسی دانشکده هنر، دانشگاه بیرجند در سال ۱۳۹۲ انتخاب شد و در سال‌های ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳ دانشگاه بیرجند کاوش در این محوطه را شروع و در سال ۱۳۹۴ هم این کاوش ادامه یافت. کاوش کارآموزی دانشگاه بیرجند قبل از اینکه در محوطه کهنک انجام شود در محوطه قلعه کهنه مود که در وسط شهر مود قرار گرفته در چهار فصل پیگری شد (لباف‌خانیک، ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷؛ هاشمی زرج‌آباد، ۱۳۸۸؛ دانا، ۱۳۸۹) که با توجه به تخریب و وسعت کم این محوطه کاوش کارآموزی از سال ۱۳۹۲ در محوطه کهنک سربیشه ادامه پیدا می‌کند. یافته‌های کاوش سال ۱۳۹۲ محوطه کهنک بیان‌گر تداوم استقرار سکونت از دوره سلجوقی تا اواخر دوره تیموری است (زارعی، ۱۳۹۳). کاوش باستان‌شناسی محوطه کهنک در سال ۱۳۹۳ به سرپرستی نگارندگان سازه‌های معماری مربوط به دوره سلجوقی از این محوطه مورد شناسایی قرار گرفت. علاوه بر این، در این فصل از کاوش‌ها با ایجاد سونداژ لایه‌نگاری در داخل ترانشه ایجاد شده مشخص شد که استقرار در این محوطه از قرون سوم و چهارم هجری آغاز و تا دوره صفوی تداوم داشته است (فرجامی و محمودی‌نسب، ۱۳۹۳). در فصل ۱۳۹۴ کاوش در محوطه کهنک ترانشه‌ای با ابعاد ۸ × ۱۰ متر در قسمت مرکزی محوطه که به‌عنوان قلعه و ارگ‌نشین محوطه است، با حضور ۱۴ نفر از دانشجویان باستان‌شناسی این دانشکده به انجام رسید. هدف اصلی از این فصل کاوش شناسایی و خواناسازی فضاهای معماری قلعه کهنک بود که در پایان کاوش علاوه بر شناسایی فضاهای معماری، داده‌های فرهنگی از جمله سفال، مهره‌ی سفالی، آویز، حلقه‌ی فلزی، سر تیر آجر

و ... که تاریخ به قرون میانه اسلامی (سلجوقی) تا دوره تیموری را دربر می‌گیرد، به‌دست آمد. سازه‌های معماری یافت‌شده عمدتاً مربوط به سازه‌های دفاعی (برج و بارو و فضا‌های وابسته) است.

جغرافیا و موقعیت محوطه کهنک

محوطه کهنک در طول جغرافیایی ۷۶۴۶۰۲ و عرض جغرافیایی ۳۶۰۳۴۳۳ در استان خراسان جنوبی، شهرستان سربیشه و به فاصله ۴ کیلومتری جنوب شرقی شهر سربیشه قرار دارد. این محوطه در قسمت شرقی روستا کهنک و در زمین‌های دیم و با مساحت ۱۴۰۰۰۰ (۱۴ هکتار) مترمربع است (تصویر ۱). ارتفاع این محوطه از سطح دریا ۱۷۸۰ متر است. از نظر ریخت‌شناسی تپه‌ها معمولاً منطقه‌ای از زمین مرتفع که بلندی کمتر از ۶۰۰ متر داشته باشند و در مقطع به‌صورت مدور و شیب ملایم و تأثیر فرسایش موجب همواری سطح آنها باشد، تعریف می‌شود. تپه باستانی مورد مطالعه با ارتفاع ۹۷/۵ متر از سطح افق در جهت شمالی از شیب انتهایی آرام و تحدب فوقانی در رأس تپه زاویه‌ای ۳۲ درجه و در جهت جنوبی با شروع شیب انتهایی به قسمت میانی و تغییر به شکل تخت‌انک‌های با ارتفاع ۶۰ سانتی‌متر تا ۱۸۰ سانتی‌متر تبدیل به شیب محدب آرامی به رأس تپه می‌شود. زاویه جهت جنوبی به رأس تپه ۲۸ درجه است. رسوبات سطح تپه به عمق ۵۰ تا ۸۰ سانتی‌متر از فرسایش سنگ‌های سطح تپه و تخریب لایه‌های سنگی به همراه رسوبات بادی از نوع رسی بنتونیتی است.

تصویر ۱. موقعیت محوطه کهنک نسبت به اطراف در تصویر ماهواره‌ای (<https://Google Earth.Com>)

با توجه به رخنمون‌های سطحی و تخریب عمودی در برداشت خاک و حفاری غیر مجاز بررسی نیم‌رخ خاک تپه نشان می‌دهد، خاک و رسوبات ناشی از تخریب رسوبات آذرآواری نیز در افق A دیده

۴۲۸ ♦ گزارش فصل سوم کاوش باستان‌شناختی محوطه کهنک شهرستان سریشه

می‌شود در افق B خاک زیرین از نوع رسوبات آواری و خاک‌های ناشی از تخریب شیمیایی و از نوع راندزین (Randzin) بوده و در افق C و D توف‌های سیلیتی و کلریتی با رنگ سبز مایل به زرد در بستر قرار دارد. در قسمت انتهایی تپه متصل به زمین‌های کشاورزی گروه خاک تشکیل شده از نوع لاتریت (Laterite) و لس (Loess) است.

محوطه باستانی کهنک از طرف شمال و شمال شرقی در شیب انتهایی مجموعه‌ای از آتشفشان-های مخروطی و شکافی در امتداد رشته کوه کم ارتفاع چنگ کله و کله کوه سلم آباد (تصویر ۲)، شمال شرقی دشت سلم آباد و کهنک و در غرب روستای کهنک در دشتی به نسبت مرتفع واقع شده و کوه‌های بهاباد، آتشدکه و سه کوه در جنوب، جنوب شرق و جنوب غرب در حدود ۱۰ کیلومتری این محوطه واقع شده است. قنات روستای کهنک به فاصله ۱۰۰ متری از این محوطه قرار دارد. در سمت غربی محوطه رودخانه فصلی (رودخانه سلم‌آباد) واقع شده که در امتداد شمال شرقی به جنوب غربی ادامه دارد. بنا به گفته ساکنان کهنک و سلم آباد، در قدیم در این محل ۲۴ کارگاه سوزن‌سازی وجود داشته و این محل به کن‌کن معروف بوده که کم‌کم به کهنک تبدیل شده است.

تصویر ۱. دید کلی محوطه نسبت به رشته کوه چنگ کله و کله کوه

شهرستان سریشه در نواحی کوهستانی آب‌وهوای نیمه خشک و در دشت‌ها و زمین‌های هموار آب و هوای خشکی دارد. این شهرستان از نظر آب‌وهوایی جزء ناحیه کوهپایه‌ای داخلی ایران محسوب می‌شود. در این ناحیه زمستان‌های بسیار سردی حاکم است. علت اصلی این وضعیت نبودن پوشش گیاهی و فراوانی زمین‌های عریان است. این زمین‌ها در طول روز و تابستان بسیار گرم می‌شوند و در شب و یا زمستان حرارت خود را سریع از دست می‌دهند و سرد می‌گردند. سرمای زمستان ناحیه از تعداد روزهای یخبندان سالانه نیز مشهود است (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۸).

شرح کاوش فصل سوم محوطه کهنک

کاوش باستان‌شناختی محوطه کهنک در سال ۱۳۹۴ با هدف آشنایی روش کاوش در محوطه‌های باستانی توسط دانشجویان ورودی ۱۳۹۱ دانشگاه بیرجند انجام شد. ترانشه در محیطی که از آن

به‌عنوان قلعه کهنک نزد اهالی محلی شناخته می‌شود، ایجاد شد، تا روند کاوش علاوه بر جنبه کارآموزی، خواناسازی برخی از فضاها را معماری قلعه را نیز به دنبال داشته باشد، تا در آینده‌ای نه چندان دور بتوان از این محل به‌عنوان یک موزه فضای باز استفاده کرد، ترانسه فصل سوم کاوش محوطه کهنک با نام D نام‌گذاری شد و چون در فصل اول و دوم، سه ترانسه در سطح محوطه ایجاد شده بود، این ترانسه بدین نام معرفی می‌شود. در ابتدای امر ترانسه‌ای به ابعاد 10×5 متر در قسمت شمالی فضای موسوم به قلعه ایجاد شد (تصویر ۳، شکل ۱)، این ترانسه در قسمت غرب محوطه و مشرف به روستای کهنک واقع شده است. با انجام روند کاوش با توجه به محدود بودن فضای ترانسه و ناهمواری سطح آن در شناسایی فضای معماری، از جهت عرضی ترانسه (جنوبی) سه متر دیگر به ترانسه اضافه (10×8 متر) و با اتمام کاوش ۴۵ کانتکست در این ترانسه شماره‌گذاری شد و کاوش تا عمق $2/55$ متر نسبت به نقطه ثابت (B.M) ادامه پیدا کرد. نقطه D ترانسه به‌دلیل ناهمواری و شیب ترانسه، اختلاف ارتفاع بیشتری نسبت به نقطه‌ی ثابت دارد، با این وجود کانتکست ۴۴۲ در گوشه جنوب شرقی ترانسه بیش‌ترین اختلاف ارتفاع کاوش را نسبت به نقطه ثابت ($2/55$ متر) داشته است. یکی از موارد اصلی قبل از شروع کاوش این بود که فضای قلعه کهنک طی چند دهه اخیر بر اثر تخریب‌های انسانی و با استفاده از ماشین‌آلات راه‌سازی خاک‌برداری شده و در بعضی قسمت‌ها خاک‌های جمع‌آوری و دپوشده که باعث تخریب بعضی از فضاها را معماری نیز شده است.

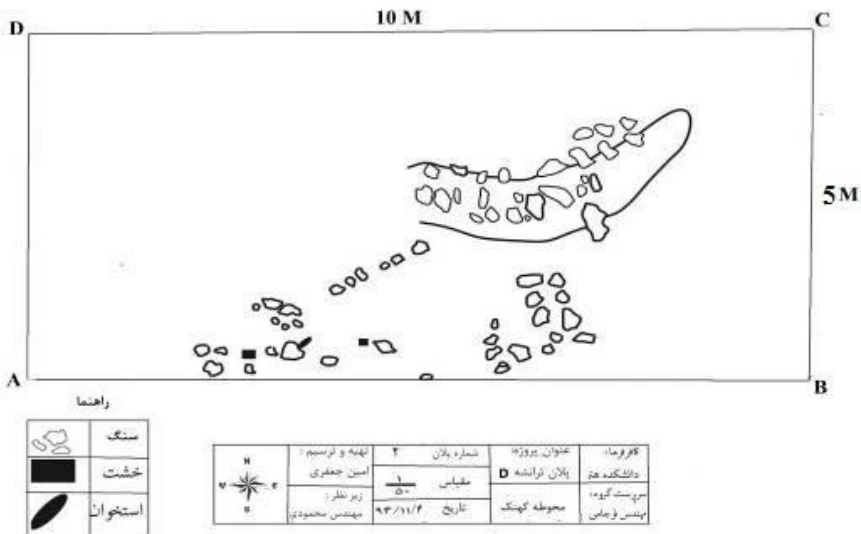
تصویر ۳. وضعیت ترانسه قبل از کاوش، دید از غرب

بقایای معماری (یافته‌های غیرمنقول)

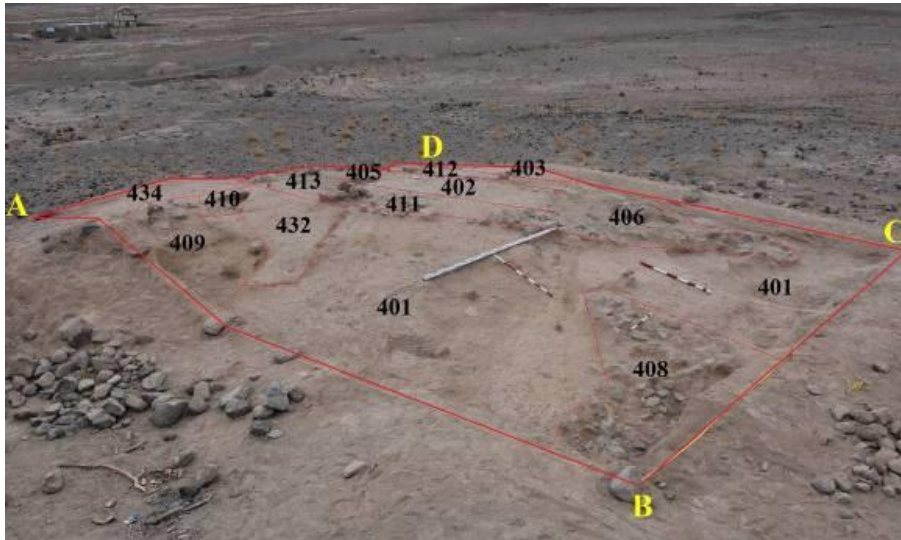
با شروع کاوش در سطح ترانسه لایه سطحی کانتکست به‌عنوان کانتکست ۴۰۰ ثبت شد و بدین منوال کانتکست‌های بعدی نیز با توجه به تغییر رنگ خاک و پیدایی هر گونه سازه جدید یا یافته‌ای که دارای اطلاعات به‌نسبت کامل و بافتار منسجمی است، یک شماره خاص با عنوان شماره

۴۳۰ ♦ گزارش فصل سوم کاوش باستان‌شناختی محوطه گهنک شهرستان سرپیشه

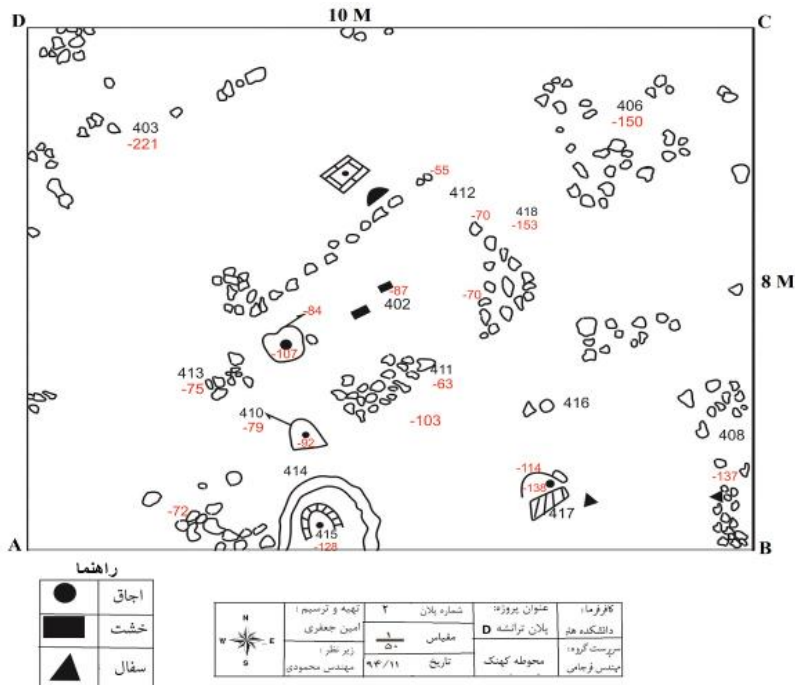
کانتکست داده شده است. بعضی از قسمت‌های ترانشه مثل کانتکست ۴۰۳، ۴۰۶، ۴۰۹ و ۴۱۳ مربوط به انباشت و آوار قطعات سنگی بوده که طی چند سال بر اثر تخریب‌های انسانی ایجاد شده بود به همین دلیل هر یک از این فضاها به‌عنوان یک کانتکست شماره‌گذاری شد. با انجام روند کاوش در ترانشه، بقایای معماری چند اجاق مشخص شد که به‌عنوان کانتکست ۴۰۵، ۴۰۷، ۴۱۰، ۴۱۴ و ۴۱۷ شماره‌گذاری شد که کانتکست ۴۰۷ نسبت به کانتکست‌های دیگر از لحاظ معماری تفاوت دارد و با استفاده از آجر به‌صورت راسته در درون کانتکست ۴۰۴ که مربوط به یک بافت فشرده از گل رس است، ایجاد شده، ولی بقیه کانتکست‌ها دیواره آن از گل پخته است و از لحاظ محتویات فرهنگی نسبت به کانتکست ۴۰۷ غنی‌تر بودند. این کانتکست‌ها مربوط به آخرین دوره استقرار روی محوطه است که از این محوطه برای استقرار موقت و در ارتباط با دامداری استفاده می‌شده است و چون زمین‌های اطراف، زمین کشاورزی بوده و این مکان قابل کشت نبوده این فضا را به‌عنوان استقرار موقت در نظر گرفته‌اند. همچنین کانتکست‌های ۴۰۲، ۴۱۱ و ۴۱۲ نیز در ارتباط با کانتکست‌های فوق بوده و مربوط به یک فضای معماری است که فقط یک رج از دیواره‌ی آن باقی مانده است (تصویر ۴، شکل ۲). مصالح مورد استفاده برای این فضاها لاشه سنگ‌هایی از جنس آندزیت و ملات گل بوده که این سنگ‌ها از محیط پیرامونی محوطه جمع‌آوری و جهت ساخت فضاهای معماری استفاده شده است. بعد از ثبت و برداشت فضاهای مورد کاوش، اندازه ترانشه ۳ متر به سمت جنوب افزایش داده شد و کانتکست‌های معرفی شده جهت شناسایی معماری فضاهای قلعه برداشته شد.

شکل ۱. وضعیت ترانشه قبل از کاوش

تصویر ۴. موقعیت کانتکست‌ها در سطح ترانشه، فاز یک یا متأخر

شکل ۲. موقعیت کانتکست‌ها در فاز یک یا متأخر

بعد از ثبت و برداشت داده‌های فاز یک ترانشه با انجام کاوش بقایای دیوار چینه‌ای و خشتی که در ارتباط با سازی اصلی برج بود، مشخص شد که بعضی از کانتکست‌ها از جمله کانتکست ۴۱۶ با

۴۳۲ ♦ گزارش فصل سوم کاوش باستان‌شناختی محوطه گهنک شهرستان سریشه

توجه به آواری بودن نشان می‌داد که فضای اصلی برج و فضاهای وابسته به آن تخریب گشته و حجم زیادی از قلوه‌سنگ و خشت خام و حتی قطعات چوب در این کانتکست، و فضاهای وابسته به آن مؤید این امر بود. از این فضا یک ورودی (کانتکست ۴۳۱) به فضای داخلی برج تعبیه شده است، ساختار اصلی برج به صورت بیضی شکل و از لحاظ آوار معماری، همانند کانتکست ۴۱۶ تخریب شده ولی در بعضی قسمت‌ها تیرک‌های چوبی که به احتمال در ارتباط با استقرار عشایر در این محدوده است، کشف شد (تصویر ۵). در بعضی قسمت‌های برج، علاوه بر چینه از خشت خام نیز استفاده شده است (کانتکست ۴۳۷ و ۴۴۴) که طی دوره‌های بعدی و به‌عنوان لایه مرمتی اضافه می‌شود، محدودیت زمان موجب شد که حجم اصلی آوار از داخل برج خارج نشود. یکی از نکات قابل توجه در معماری برج این است، قسمتی از یک کف (کانتکست ۴۳۹) که از گل کوبیده ایجاد شده به صورت پیوسته چسبیده به دیواره‌ی جنوبی برج (کانتکست ۴۳۰) است و تقریباً چهار متر مربع از محدوده آن باقی مانده، بقیه فضای برج با آواری از چینه و خشت پر شده است (تصویر ۶).

تصویر ۵. بخشی از تیر چوبی کشف شده

تصویر ۶. آوار و کف فضای داخل برج

با توجه به شواهد موجود و آثار فرهنگی به دست آمده از این قسمت ما شاهد سه فاز معماری هستیم، فاز اول که مربوط به یک استقرار موقت مربوط به عشایر منطقه بوده، فاز دوم مربوط به دوره تیموری و اوایل صفوی و فاز سوم مربوط به قرون سوم و چهارم تا قرن ششم هجری قمری است، قابل ذکر است که بقیه سازه‌های ضلع شمالی و شمال شرقی بیشتر سازه‌های سنگی بوده و سازه‌های خشتی و چینه‌ای بیشتر در مرکز ترانشه و نیمه جنوبی آن به دست آمده است (تصویر ۷، شکل ۳). اما چه اتفاقی رخ داده که فضاهای موجود تخریب گشته و طی چند مرحله ساخت و ساز انجام شده می‌توان سه نظریه مطرح کرد:

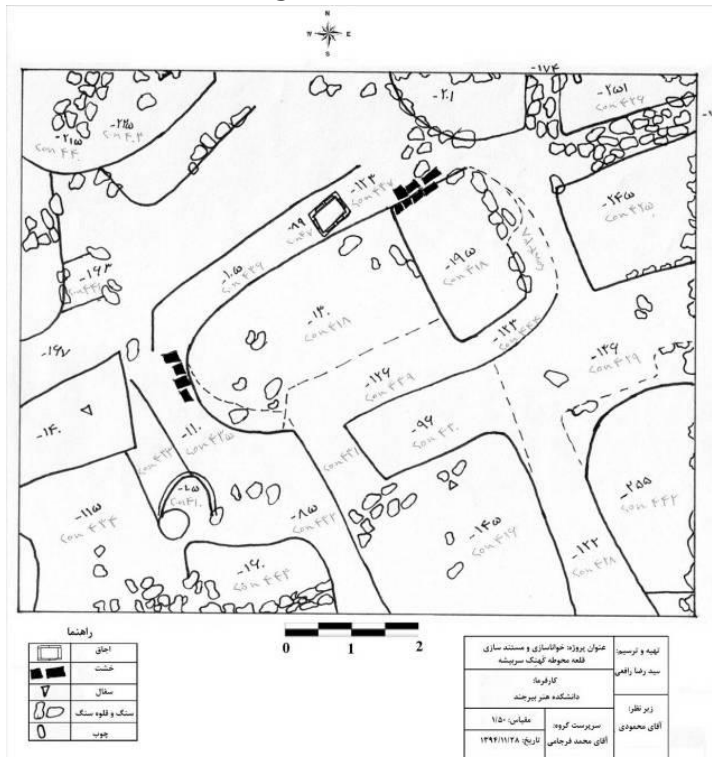
۱. اینکه احتمال تخریب بنا بر اثر زلزله را در زمانی می‌توان اثبات کرد که تمام دیواره‌های پی بنا در سطح ترانشه حفاری و مشخص شود. زیرا تأثیر لرزه‌های زلزله بر دیواره‌های یک بنا را می‌توان از ایجاد ترک‌ها در پی، ستون و سقف تشخیص داد.
۲. به دست آمدن داده‌های باستانی خاص مانند وسایل زندگی و حتی شکل قرار گرفتن آنها که فرصت خارج کردن را به ساکنان نمی‌دهد. از طرفی زلزله به صورت خفیف در چند نوبت بنا را تخریب کرده است. این دلیل را می‌توان از سوابق تاریخی متأخر کشف کرد. به طوری که در کتاب‌های تاریخی از جمله روضه الصفویه به زلزله‌ای در تاریخی ۹۵۷ هجری در منطقه بیرجند اشاره دارد که حدود ۳۰ هزار نفر کشته برجا می‌گذارد (جُنابدی،

۴۳۴ ♦ گزارش فصل سوم کاوش باستان‌شناختی محوطه کهنک شهرستان سریشه

۱۳۷۸: ۵۳۰) و این زلزله‌ها حتی در دوره معاصر نیز باعث تخریب خیلی از روستاهای منطقه شده است.

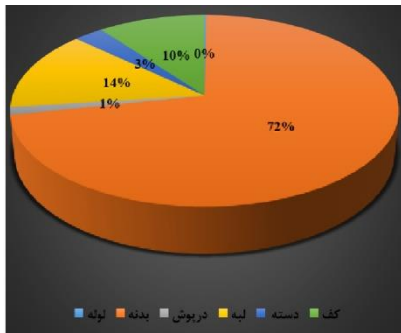
تصویر ۷. موقعیت کانتکست‌های موجود در سطح ترانشه، دید از شمال شرق

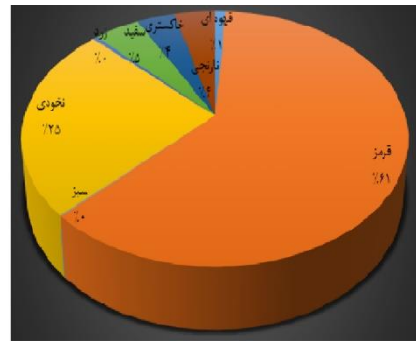
شکل ۳. نقشه کلی ترانشه D فصل سوم کاوش باستان‌شناختی محوطه کهنک سریشه

یافته‌های منقول

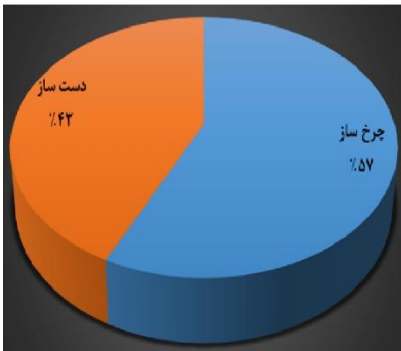
در بین آثار منقول سفال بیش‌ترین داده فرهنگی را شامل می‌شود. قطعات سفالی مربوط به قرون سوم و چهارم تا قرن نهم هجری را شامل می‌شود. در مجموع در این فصل از کاوش ۱۳۵۶ قطعه سفال شماره‌گذاری شد که از این تعداد ۱۸۵ قطعه مربوط به لبه، ۹۷۱ قطعه مربوط به بدنه، ۱۴۱ قطعه مربوط به کف، ۳۹ قطعه مربوط به دسته، ۱۸ قطعه مربوط به درپوش و دو قطعه مربوط به لوله ظروف بوده است (نمودار ۱). از جمله نکات جالب توجه در آثار فرهنگی سفالی مربوط به یک ظرف لعاب‌دار فیروزه‌ای سالم، یک درپوش ظرف سفالی و دو پیاله به نسبت سالم می‌توان اشاره کرد (تصویر ۱۲).

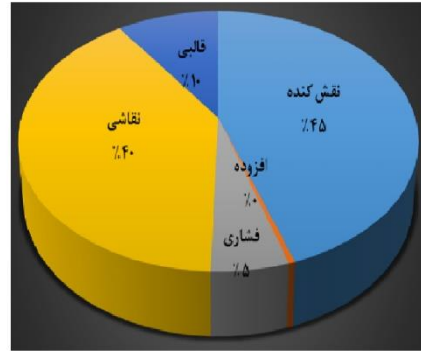
فروانی قطعات سفال محوطه کهنک

رنگ خمیره ی سفال محوطه کهنک

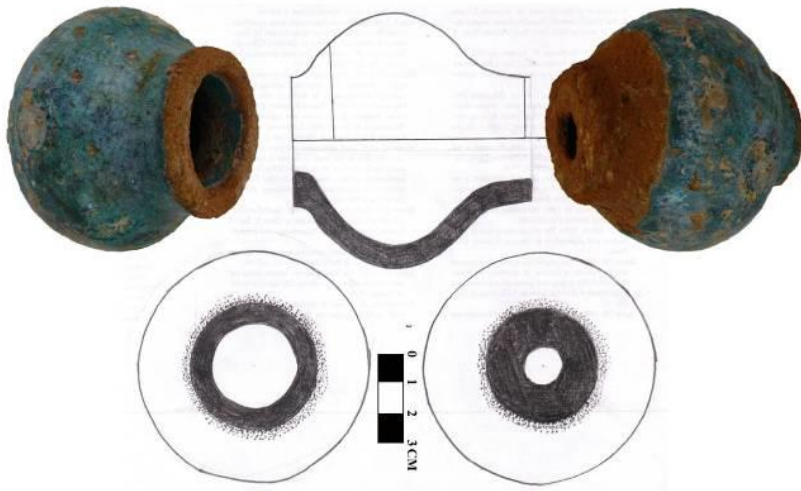

تکنیک ساخت سفال محوطه کهنک

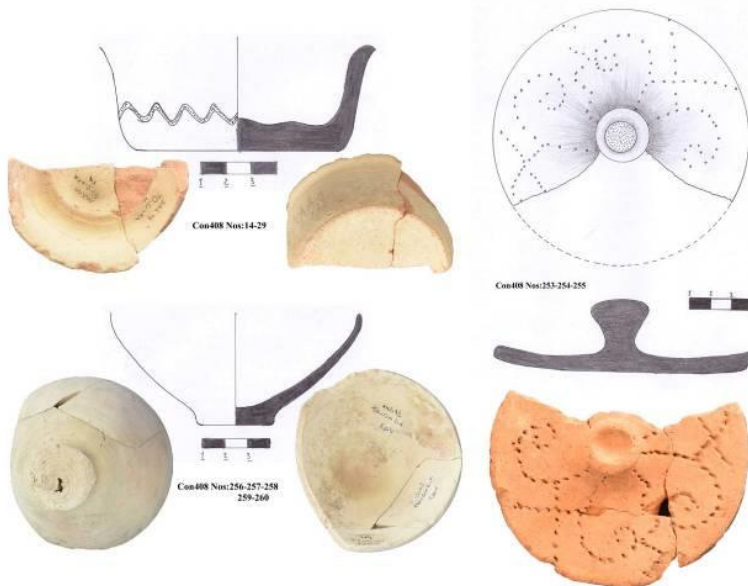

تزئینات سفال محوطه کهنک

نمودار ۱. فروانی سفال محوطه کهنک

شکل ۵. ظرف سفالی کانتکست ۴۱۸

شکل ۶. طرح ظرف سفالی و درپوش، کانتکست ۴۰۸

در کل سفال‌های این محوطه را از لحاظ شیوه ساخت و تزئین می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: دسته اول: سفال‌های دست‌ساز، با پخت کم و خمیره‌ای به رنگ قهوه‌ای، قرمز و نخودی که گاهی در اثر پخت ناکافی به رنگ خاکستری متمایل به سیاه است. با توجه به آزمایشات پتروگرافی صورت

گرفته بر روی یک نمونه از این سفالینه‌ها، دلیل رنگ قرمز درصد بالایی از این سفالینه‌ها وجود اکسید آهن در کانی‌های خمیره مورد استفاده است. پوشش سطح درونی و بیرونی به دلیل فرسایش شدید دقیقاً مشخص نیست، ولی در بعضی نمونه‌ها اسلیپ گلی غلیظ و رقیق به رنگ‌های نخودی، قرمز، سبز و ... مشهود است. سطح درونی و بیرونی این دسته سفال‌ها، عمدتاً به رنگ قرمز و نخودی است. کیفیت ساخت، سطح درونی و بیرونی و خمیره‌ی تا حدودی خشن است. به‌طورکلی این سفال‌ها از کیفیت ساخت خوبی برخوردار نیستند. ماده چسباننده این سفال‌ها اکثراً معدنی و در بعضی موارد به‌صورت محدود به صورت ترکیبی نیز قابل مشاهده است. با توجه به فرم و فن ساخت این دسته سفال‌ها و نظر به اینکه این گونه سفال عمدتاً به همراه داده‌ها و سفالینه‌های قرون میانی اسلامی به‌دست آمده‌اند می‌بایست از لحاظ قدمت متعلق به قرون میانی تا قرن نهم هجری باشند. این سفالینه‌ها با توجه به قرارگیری در بافت با سفال‌های لعاب‌دار تاریخ‌گذاری می‌شوند. این سفال را به‌عنوان سفال خاص دوره میانه اسلامی و دوره سلجوقی می‌توان متعلق به منطقه جنوب خراسان دانست که البته در سایر مناطق ایران هم این گونه سفالی دیده می‌شود.

دسته دوم: سفال‌های عمدتاً چرخ‌ساز، با پخت کافی که خمیره آنها اکثراً به رنگ نخودی، قرمز و قهوه‌ای است. کیفیت ساخت این سفال‌ها به‌نسبت خوب است. ماده چسباننده این دسته سفال‌ها، معدنی و از لحاظ تزئین به دو دسته لعاب‌دار و بی‌لعاب تقسیم می‌شوند. ظروف بی‌لعاب بیشتر با اسلیپ گلی به رنگ نخودی و قرمز، قهوه‌ای و گاه خاکستری و سبز پوشش داده شده و در بعضی از موارد با نقوش کنده خطوط موازی و موجی، نقوش هندسی و فشاری، نقوش قالب‌زده، نقوش فشاری و در چند مورد نقاشی با گل اخری بر روی سطح سفال تزئین شده‌اند. قطعات لعاب‌دار به دو گروه سفال تکرنگ (این قطعات اکثراً مربوط به دوره سلجوقی است) و نقاشی زیرلعاب و روی لعاب (این قطعات مربوط به قرون اولیه اسلامی است) تقسیم می‌شود که در نمونه دوم بعضی از قطعات در داخل و بیرون سفال نقاشی دارد. با توجه به اینکه نمونه‌های یافت شده، ابعاد کوچکی دارند؛ نقش آنها دقیقاً مشخص نیست. رنگ‌های مورد استفاده برای لعاب دادن این ظروف آبی، زرد، قهوه‌ای، مشکی، سفید شیری، سبز و ... است. به‌طورکلی این گروه از سفالینه‌ها از قرون سوم و چهارم تا قرن نهم هجری قمری را دربر می‌گیرد.

از دیگر آثار شاخص به‌دست‌آمده از این فصل از کاوش می‌توان به یک سنجاق سر مسی اشاره کرد که قسمت انتهایی آن تندیس یک پرنده است. این سنجاق سر به طول ۱۳ سانتی‌متر و قطر میله ۱۷ میلی‌متر است (تصویر ۸). نمونه دیگر قطعه‌ای تراش داده شده از جنس عاج فیل به شکل دم

چلچله‌ای که از قسمت مقطع به صورت صاف و در قسمت بالا به صورت محدب که سطح آن با حفره‌های سطحی و کم عمق (سوزنی) تزئین شده است. تعداد این نقطه‌ها ۲۵ عدد و عمق آنها ۰/۱ میلی‌متر است. عرض قطعه ۲۱/۶ میلی‌متر و طول آن ۲۲/۴ میلی‌متر است. وزن آن ۴/۵۶ گرم است. در قسمت برش عرضی (در امتداد برش عرضی) قطعه‌ای سوراخ شده است. قطر سوراخ دو میلی‌متر و طول آن ۲۱/۶ میلی‌متر است. سوراخ ایجاد شده به منظور عبور نخ به شکل گردنبند با تعداد دیگری از همین مهره و یا به شکل‌های دیگر است. یک عدد مهره مدور با سطوح هندسی از جنس کوارتز بلور شفاف که وزن آن برابر با ۱/۲۶ گرم و قطر آن ۱۰ میلی‌متر است. این مهره به شکل هندسی طبیعی بلور (شش وجهی هگزاگونال) برش داده شده است. ضخامت آن ۹ میلی‌متر است و از همان مقطع سوراخی به قطر دو میلی‌متر برای عبور نخ ایجاد شده است. روی این قطعه لعاب به رنگ سبز به صورت چند نقطه در سطوح مختلف هندسی آن دیده می‌شود. حلقه مسی نیز از این کانتکتست به دست آمد که به احتمال کاربرد تزئینی داشته است. وزن آن ۱۳/۱۴ گرم، قطر بیرونی آن ۳۷/۹ و قطر بیرونی آن برابر با ۲۶/۹ گرم است و یک قطعه عاج که به دلیل آسیب دیدگی کاربری آن مشخص نیست، یک عدد مهره سفالی با لعاب فیروزه‌ای، یک قطعه شیشه سبز رنگ که دارای تزئین نقاشی است و یک پاشنه در می‌توان اشاره کرد (تصویر ۱۰). همچنین قطعات شیشه که در کانتکتست‌های مختلف به دست آمد و در بین این قطعات، چند قطعه مربوط به دستبند و یک قطعه دیگر نیز مربوط به ظرفی است که به صورت قالبی ساخته شده به دست آمد. یک آویز از جنس سنگ فیروزه، چندین قطعه آجر مربوط به پاشنه در، قطعات گچ و آهک که در ارتباط با ساخت فضا‌های معماری بوده، یک عدد مهر از جنس سنگ صابون با نقوش هندسی، چندین عدد مهره سفالی که با لعاب فیروزه‌ای پوشیده شده است و همچنین آثار فلزی (میخ و بست) در ارتباط با چفت و بست وسایل چوبی و سر نیزه از جنس مس و آهن می‌توان اشاره کرد (تصویر ۹).

تصویر ۹. اشیاء فلزی

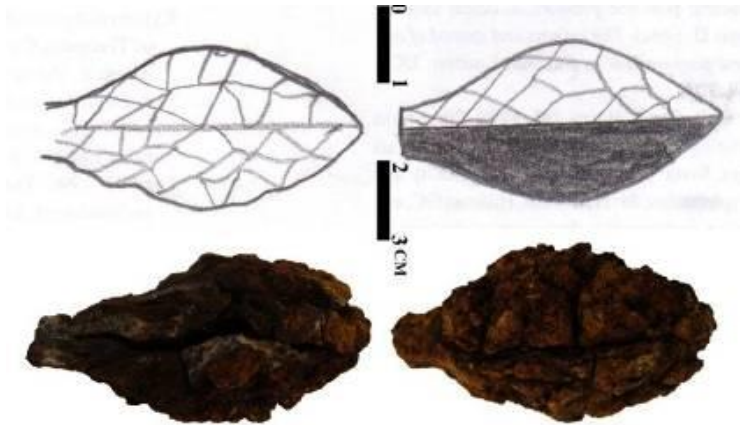
تصویر ۸. سینجاق سر

۴۴۰ ♦ گزارش فصل سوم کاوش باستان‌شناختی محوطه گهنک شهرستان سریشه

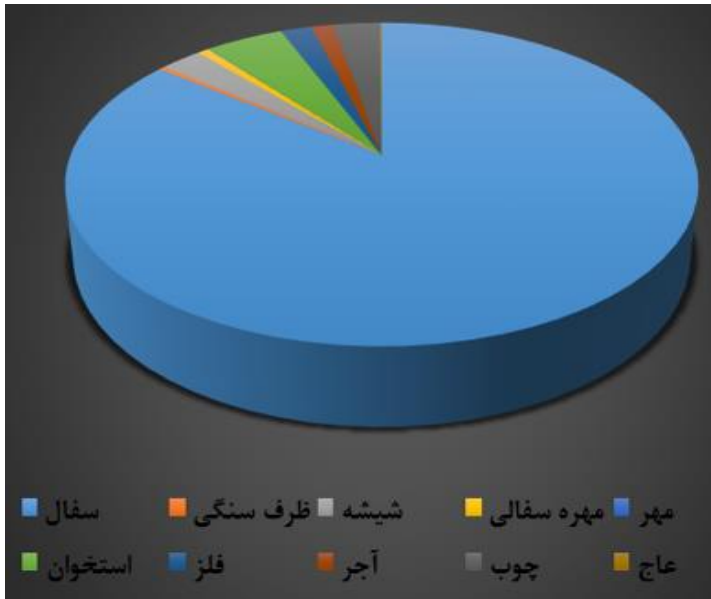
اکثر داده‌های فرهنگی (یافته‌های منقول) کشف‌شده در این فصل از کاوش، مربوط به کانتکست ۴۰۸ و ۴۰۹ بوده که کانتکست ۴۰۸ در گوشه جنوب شرقی ترانشه و کانتکست ۴۰۹ در میانه ضلع جنوبی ترانشه واقع شده که قسمت زیادی از آن خارج از ترانشه قرار دارد، به همین دلیل با توجه به محتویات زیاد این دو کانتکست از همان ابتدا به دلیل ریز بودن آثار خاک آن از سرنند عبور داده شد و بسیاری از آثار ریز از جمله مهره های سفالی که با لعاب فیروزه‌ای پوشیده شده بود، مهره سنگی، حلقه‌های مفرغی و ... به دست آمد.

تصویر ۱۰. اشیاء عاجی، فلزی، سفالی و پاشنه در

تصویر ۱۱. اشیاء فلزی، به احتمال سرنیزه

نمودار ۲. داده‌های فرهنگی محوطه کهنک

برآیند

با توجه به مطالعات چینه‌شناسی و لیتولوژی واحدهای سنگی و رسوبات ناشی از دگرسانی در تپه مورد مطالعه در خصوص پاسخ به فرضیه دلایل متروک شدن محوطه تغییر محل سازه‌های معماری

و زمین‌های کشاورزی به محل فعلی روستای کهنک (۳۰۰ متر پایین تر از جنوب تپه) از دید زمین‌شناختی این نتایج را می‌توان ارائه کرد:

۱. زمین کشاورزی محوطه باستانی که در قسمت شمال - غرب و شرق تپه قرار دارد بخشی از سطح نسبتاً همواری است که از انباشت رسوبات آذر آواری - آگلومرا (خاکسترهای آتشفشانی) خاک‌های رسی ناشی از تجزیه سنگ‌های آذرین شکل گرفته‌اند. لذا تشکیل خاک سطحی نوع هوموس که مناسب کشاورزی است به شدت کاهش یافته و با افزایش میزان رسوبات با ترکیب اسیدی و قلیایی باعث عدم رشد گیاهان شده است.

۲. جریان آب‌های زیر سطحی و عبور آنها از لایه‌های آذرین، شیل‌ها، رسوبات آواری و نهشته‌های بنتونیتی و گچ در قسمت‌های بالا دست زمین‌های کشاورزی از طریق چاه و قنات با PH اسیدی مانع از رشد مناسب محصولات کشاورزی شده است.

۳. تنش‌های فشاری در لایه‌های آذرین درونی ناشی از فعالیت گسل‌های اصلی و فرعی در منطقه موجب تخریب مخازن آب‌های زیرزمینی و افت فشار طبیعی در جریان مسیر چاه‌های قنات حفر شده گردیده است.

کشاورزی که مهم‌ترین رکن اقتصادی محوطه را تشکیل می‌داده با توجه به عوامل فوق دچار فروپاشی و ترک محوطه توسط ساکنان شده است.

رخساره تحولات زمین‌شناختی در ترانسه‌های حفر شده و به منظور برداشت سنگ‌های خرد شده و مصرف آن در زیرسازی (جاده آسفالت‌ه سریشه-نهبندان) به ارتفاع شش متر و طول ۲۰ متر در قسمت شیب انتهایی تپه مشاهده می‌شود. پراکندگی قلوه سنگ‌های آندزیتی - بازالتی - داسیت در سطح تپه از فوران گدازه‌های ولکانیکی در قسمت شمال تپه است و به‌منظور استفاده در ساخت سازه‌های معماری به این قسمت حمل شده‌اند.

حفری در محوطه کهنک در فصل سوم جهت خواناسازی فضاهای معماری مربوط به ارگ قلعه پیگری شد که با توجه به محدود بودن زمان کاوش و همچنین تعداد کم دانشجویان شرکت‌کننده در این کاوش کاربرد اصلی بعضی از فضاهای معماری در ارتباط با برج قلعه مشخص نشد، باوجوداین فضای اصلی برج که مربوط به قلعه بود و ورودی آنکه در سمت جنوب شرقی قرار داشت و بخشی از حیاط مرکزی قلعه و فضاهای پیرامونی آن به‌دست آمده است که ورودی غالب این فضاها مشخص نیست. شناسایی این فضا و همین‌طور وسعت زیاد محوطه خود دلیلی بر اهمیت این محوطه شاخص در منطقه است و قرارگیری آن نیز در مسیر ارتباطی شمال به جنوب نیز از جمله مواردی بوده

که در وسعت محوطه و اینکه محوطه دارای ساختار دفاعی باشد، تأثیر گذاشته است. داده‌های فرهنگی این فصل از کاوش علاوه بر معماری شامل موادی از جمله سفال که بیش‌ترین داده را شامل می‌شود، فلز که هم کاربرد زینتی و هم کاربرد جنگ‌افزار را داشته و آویز از جنس عاج و سنگ فیروزه و مهرهای از سفال با لعاب فیروزه‌ای، سنگ صابون و همین‌طور سنگ کوارتز را شامل می‌شود که می‌توان گفت در بعضی از موارد این داده‌ها تولید محلی نبوده و از جایی دیگر به این مکان آورده شده است که قرارگیری آن بر سر مسیر ارتباطی ذکر شده می‌تواند از وجود مبادله و ارتباط این محوطه با مناطق مجاور بحث کرد که این به مدت زمان کاوش بیشتری در محوطه در رابطه با آثار معماری آن و داده‌های فرهنگی دارد.

سپاسگزاری

از آقایان هاشمی، رمضان، قربانی، برآبادی، حق‌پناه و همکاران دانشکده هنر که با زحمات و تلاش‌های فراوان و مستمر خود باعث بهتر انجام شدن این پژوهش گردیده‌اند؛ کمال تشکر و امتنان را داریم. همچنین از کلیه دانشجویان ورودی ۱۳۹۱ باستان‌شناسی دانشکده هنر دانشگاه بیرجند که در این فعالیت آموزشی با سعه صدر ما را در این برنامه یاری کردند و همین‌طور ساکنان خوب و مهمان نواز روستای کهنک که در مدت اجرای برنامه همکاری لازم را با گروه کاوش به انجام رساندند، کمال تشکر و امتنان را داریم.

کتاب‌نامه

- دانا، محسن (۱۳۸۹). کاوش باستان‌شناختی قلعه کهنه مود فصل چهارم، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان جنوبی.
- زارعی، علی (۱۳۹۳). گزارش فصل اول کاوش باستان‌شناختی محوطه کهنک سربیشه، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان جنوبی.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۸۸). فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور، استان خراسان جنوبی، شهرستان سربیشه، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- فرجامی، محمد و محمودی‌نسب، علی‌اصغر (۱۳۹۳). گزارش فصل دوم کاوش باستان‌شناختی محوطه کهنک شهرستان سربیشه، دومین همایش ملی باستان‌شناسی ایران، بیرجند: انتشارات چهار درخت.
- لباف‌خانیک، رجبعلی (۱۳۸۶). گزارش فصل اول کاوش باستان‌شناسی تپه قلعه کهنه مود، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان جنوبی.

۴۴۴ ♦ گزارش فصل سوم کاوش باستان‌شناختی محوطه کهنک شهرستان سریشه

لباف خانیکی، رجبعلی (۱۳۸۷). گزارش فصل دوم کاوش باستان‌شناسی تپه قلعه کهنه مود، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان جنوبی.

نصرآبادی، علیرضا (۱۳۸۱). گزارش پیشنهاد ثبت اثر تاریخی بقایای محوطه باستانی کهنج (کهنک)، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان جنوبی.

نصرآبادی، علیرضا (۱۳۸۵). گزارش گمانه‌زنی و تعیین حریم تپه تاریخی کهنک سریشه، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان جنوبی.

هاشمی زرج‌آباد، حسن (۱۳۸۸). گزارش فصل سوم کاوش باستان‌شناسی تپه قلعه کهنه مود، بیرجند: بایگانی اداره کل میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری خراسان جنوبی.

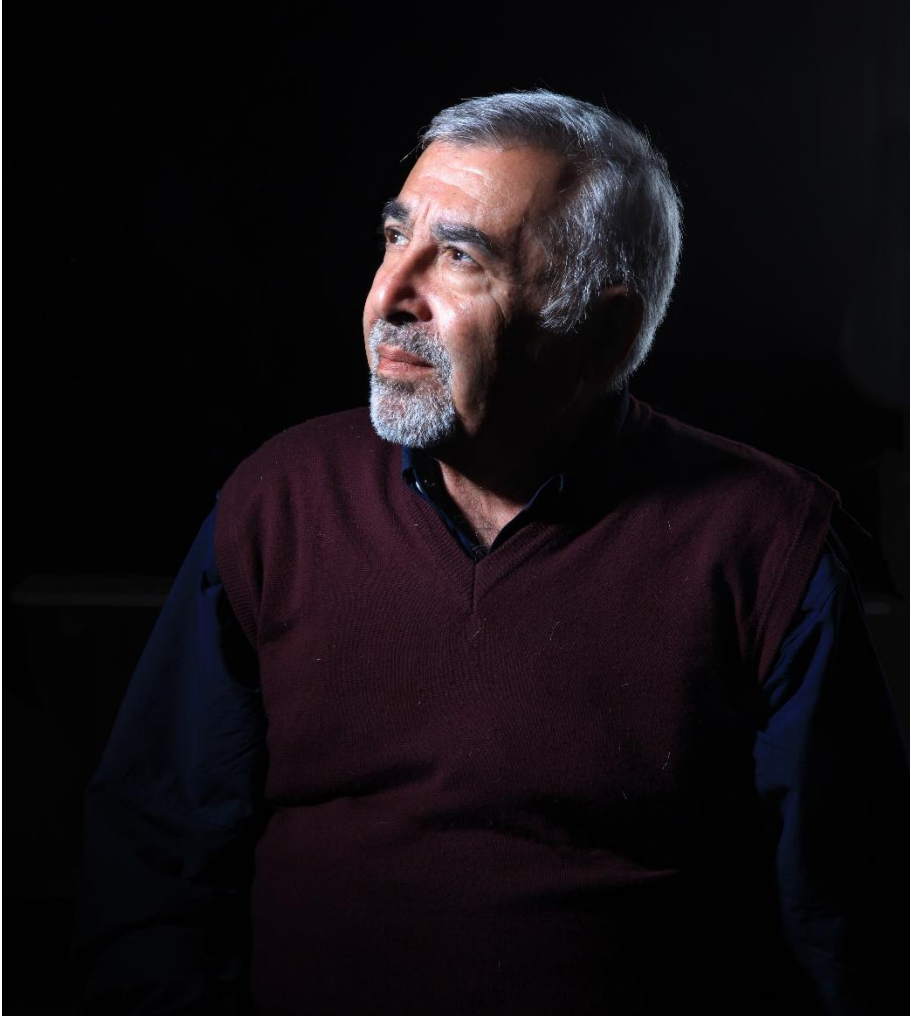
جنابدی، میرزا بیگ (۱۳۷۸). روضه الصفویه، به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

<https://GoogleEarth.Com>

Investigation of Newly Discovered Architectural Monuments on the Slopes of Zivieh Tepe, Kurdistan. Is the Zivia Brick Building a Larger Complex? Sirwan Mohammadi Ghasriyan, Ali Hozhabri	249
Urartian Goddesses in Urartian Culture Maryam Dara	263
Fire Temple of Kalega Ali Nourallahi	283
Opinion of Some Archaeologists and Researchers about Burial in the Manner of offering Against Vultures Mehdi Rahbar	341
Notes on Eastern Iran During Post-Achaemenid, Parthian and Sasanian Period: A Preliminary Reappraisal of The Ismeo Excavations at Qal'A-Ye Tepe And Qal'A-Ye Sam In Sistan Giulio Maresca, Persian Translation: Azadeh Azadinezhad	373
Revising Geography and Political History of the Alawites Zaydi Tabaristan Referring to the Sources of Numismatic Majid Hajitabar	383
The Newly Discovered Jamalabad Caravanserai in Urmia and the Review of the Silk Road Route in West Azerbaijan Behrouz Khanmohammadi, Ali Sadraei	407
Report of the Third Season of the Archaeological Excavation of the Kahanak Site of Sarbisheh City Mohammad Farjami, Aliasqar Mahmoodi Nasab	425
Analysis of the New Inscription of Kermani Mosque (Sheikh Ahmad Jam Tomb Collection) Faramarz Saber Moghaddam	445

Contents

Rayat e Mansur Shahin Aryamanesh	9
Ancient Monuments of Gates of Asia (Preliminary Report of the Archaeological Survey of Qasr Shirin city) Ali Hozhabri	43
A Review of Settling Down of Sar Gachineh Plain Nomads Maryam Fattahi Pour, Meysam Gordi	63
The Effective Factors in the Formation and Collapse of Civilizations in Sistan Reza Mehr Afarin	83
Shahr-e Sukhteh and Its Role in the Formation of Bactria–Margiana Culture Farshid Iravani Ghadim, Hamed Tahmasebi Zaveh	101
A Study the Changes of Customs in the Shahr-e Sukhteh Based on the Funeral Tradition Zahra Rajabioun	113
Gender Segregation of Workers in the Proto Elamite Period in the Late Fourth Millennium BC in Iran Rohhollah Yousefi Zoshk, Morteza Hessari, Saeid Baghizadeh, Donya Etemadifar	129
An overview of the Cows figurines of the Shahr-e Sukhteh Saeid Parsaeyan	147
Simorum, Lolobum, and Gutium; A New Clue to the Presence of Mesopotamian Ruler around Mount Bemo, Azgeleh-Kermanshah Sajjad Alibeygi, Shahram Aliyayari, John McGinnis and Nasser Aminikhah	161
A Study on the Complete Figures of the Neo-Assyrian Era Iraj Rezaei	181
Dating and Chronology of Petroglyphs in Saravan (South Eastern Iran): Based on Archaeological Evidences Hossein Moradi, Mojtaba Soltani, Hossein Sarhaddi Dadian	213
Tomb of Lor Balajuq, Urmia Behrouz Khanmohammadi, Ali Sadraei	235

**Richt, &
Tissphernes Archaeological Research Group
978-622-5684-12-6
Published in Iran (Persia)**

RAYAT-e MANSUR

Distinguished Scholars of Cultural Heritage of Iran (Vol 6)

Special Edition
in Honor of
Dr. Seyed Mansur Seyed Sajjadi

Edited by:
Dr. Shahin Aryamanesh

2022

RAYAT-E MANSUR

DISTINGUISHED SCHOLARS OF
CULTURAL HERITAGE
OF IRAN (VOL 6)

SPECIAL EDITION
IN HONOR OF
DR. SEYED MANSUR SEYED SAJJADI

EDITED BY:
SHAHIN ARYAMANESH